
Problém závaznosti respektovat etické hodnoty¹

doc. ThDr. Štefan Paločko, PhD.

<https://orcid.org/0009-0003-9576-4950>

Abstract: *The existence of moral law is spontaneously acknowledged by all people. Throughout the history this phenomena was perceived as a reference to God who is the author and guardian of moral. In modern times we came across the theories that attempt to explain the moral law without taking God into consideration. This article deals with the consequences of these theories in a practical life of man. Initially each of the theory is introduced and subsequently it is critically compared with the phenomenon that is in general perceived by conscience of people as a natural moral law.*

Key words: *Moral law. Altruism. Sanction. Society.*

Abstrakt: *Existencia prirodzeného morálneho zákona je ľuďmi spontánne vnímaná. Tento fenomenén v histórii ľudia vnímali ako odkaz na Boha, ktorý je autorom a strážcom morálky. V novoveku sa však stretávame s teóriami, ktoré sa pokúšajú vysvetliť morálny zákon nezávisle na Bohu. Článok rozoberá dôsledky takýchto teórií pre praktický život človeka. Každá teória je najprv predstavená a následne je kriticky preverená jej totožnosť s javom, ktorý vo všeobecnosti vnímajú ľudia vo svedomí ako prirodzený morálny zákon.*

Kľúčové slová: *Morálny zákon. Altruizmus. Sankcia. Spoločnosť.*

Úvod

Ľudia spontánne vo svedomí vnímajú, že existuje prirodzený morálny zákon. Implicitne sa naňho odvolávajú a očakávajú, že aj ostatní ľudia sú si vedomí toho, že dobro majú konať a zlu sa vy-

¹ Štúdia vznikla ako výstup riešenia projektu KEGA 030PU-4/2022 s názvom *Design of teaching materials for university study of relevant moral values with a focus on allround and sustainable development of society.*

hýbať. No dávna spontánna predstava, že za týmto morálnym zákonom stojí Zákonodarca, ktorým je Boh, bola v novoveku podrobená kritike, keď sa objavili rôzne alternatívy, ktoré sa pokúšali vysvetliť a dokázať existenciu a záväznosť prirodzeného morálneho zákona nezávisle na Bohu. Tieto alternatívy budú kriticky prehodnotené svetlom prirodzeného rozumu, porovnané so spontánnym vnímaním človeka ako takého a rozobratý problém ich objektívnej záväznosti.

Spoločnosť ako autor morálneho zákona

Jedna z teórií, ktorá je vlastná spoločenským a humanitným vedám, vysvetľuje morálny zákon ako produkt spoločnosti,² pričom na jeho záväznosť dohliadajú sankcie udeľované spoločnosťou. Ukazuje sa však, že spoločnosť nie je schopná v určitých prípadoch sankcionovať ľudí prestupujúcich nariadenia spoločnosti, čím je v týchto prípadoch spôsobená nezáväznosť morálneho zákona. Nezáväznosť zákona je však rozpor. Zákon robí totiž zákonom práve záväznosť postavená na adekvátnej sankcii v prípade jeho porušenia. Toto teória spoločenských a humanitných vied však svojím vysvetlením nevie zabezpečiť, a tak sa dostáva do absurdnej situácie, kedy musí tvrdiť, že v určitých prípadoch je minimálne prípustné, ba rozumné konať zločiny.

Morálka ako prostriedok zachovania spoločnosti

Ďalšiu teóriu zastávajú filozofi etiky, ktorí sa pokúšajú definovať morálny zákon ako súhrn zásad správania sa ľudí, ktoré je pre spoločnosť, jej udržanie a prosperitu žiadúce.³ Záväznosť takéhoto zákona má spočívať v sankcii, ktorou je kolaps spoločnosti v prípade, že jednotlivci nekonajú tak, ako je pre spoločnosť žiadúce. Je v záujme každého jednotlivca, aby spoločnosť fungovala, lebo sám jednotlivec žije z výhod, ktoré mu spoločnosť poskytuje, a bez spoločnosti o tieto výhody príde. Praktický život však ukazuje, že správanie proti spoločnosti, ak je konané v rozumnej miere, nevedie k jej kolapsu, a aj veľmi vážne protispoločenské konanie potrebuje v mnohých prípadoch bezpečne dlhý čas, aby spôsobil

² ODERBERG, D.S.: Analytická morálna filozofia v 20. storočí. In: GLUCHMAN, V., DOKULIL, M. (eds.): *Súčasná etické teórie*. Prešov: 1998, s. 10-12.

³ LEWIS, C. S.: *Kjádu kresťanství*. Praha: Návrat, 1993, s. 21, GLUCHMANOVÁ, M., GLUCHMAN, V.: *Učiteľská etika*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 136.

pre nečestného jednotlivca citeľnú sankciu v podobe kolapsu spoločnosti. Táto teória tak rovnako neposkytuje vo svojom vysvetlení adekvátnu sankciu v prípade nemorálneho konania, čím v konečnom dôsledku popiera všeobecnú záväznosť morálneho zákona. Popieraním záväznosti zákona je však popretý zákon sám. Nezáväzný zákon je vnútorne rozporný. Neobsahuje totiž záväznosť, ktorá ho ako zákon definuje. Opäť sa tak dostávame k schvaľovaniu zločinov, čo je v rozpore s tým, ako ľudia spontánne vnímajú existenciu a záväznosť prirodzeného morálneho zákona, a tak spomínaná teória nie je jeho žiadnym vysvetlením ani dokázaním.

Morálka ako inštinkt altruizmu

Tretiu teóriu ako alternatívu k nadprirodzenému pôvodu prirodzeného morálneho zákona ponúkajú evoluční biológovia. Tí sa pokúšajú morálne vedomie človeka stotožniť s inštinktom altruizmu geneticky zdedenom po živočíšnych predkoch.⁴ Podľa tejto teórie je k morálnym skutkom človek pobádaný inštinktom altruizmu. Záväznosť rešpektovať tento inštinkt má byť postavená na sankcii, ktorú tvorí produkcia chemickej zlúčeniny v tele človeka. Tá sa spustí v prípade nemorálneho konania, pričom spôsobí človeku nepríjemné pocity,⁵ takzvané výčitky svedomia. Nepríjemným pocitom je rozumné sa vyhnúť, a týmto faktom je človek viazaný konať radšej morálne. Problém takto chápanej záväznosti je, že aj konanie altruistických, teda morálnych skutkov produkuje nepríjemné pocity. Takéto skutky bývajú spojené so sebazáporom, zriekaním sa vlastných výhod, v ťažších prípadoch môže kvôli morálnym skutkom dochádzať, k prenasledovaniu, strate zamestnania, výsmechu, strate finančného príjmu, ba dokonca k väzeniu, mučeniu i smrti. Evolučná biológia nevie svojou teóriou vysvetliť, prečo by mal človek konať podľa inštinktu altruizmu, čím sa vyhne nepríjemným pocitom z výčítiek svedomia, a nie radšej v rozpore s inštinktom altruizmu, teda nemorálne, čím sa vyhne hladu, výsmechu, prenasledovaniu, mučeniu alebo smrti. Evolučná teória vo svojom pokuse vysvetliť pôvod a záväznosť prirodzeného zákona sa dostala do rovnakej pasce, ako predošlé teórie. Za určitých okolností schvaľuje zločiny, keďže nevie zdôvodniť morálne konanie v určitých prípadoch. Jej sankcia sa javí ako neadekvátna, v mnohých prípadoch sa ukazuje rozumnejšie podstú-

⁴ DARWIN, CH: *O pôvodu človeka*. Praha: Academia, 1970, s. 77-78.

⁵ DARWIN, CH: *O pôvodu človeka*. Praha: Academia, 1970, s. 78.

piť ju (radšej zlý pocit, ako väzenie, mučenie, či smrť), čím prestáva byť sankciou a zákon stráca svoju záväznosť, čím prestáva byť zákonom. A tak ani evolučná biológia neprichádza s teóriou, ktorá by dokázala vysvetliť pôvod a záväznosť prirodzeného morálneho zákona tak, ako ho spontánne ľudia vnímajú.

Morálka ako modifikované zlaté pravidlo

Napokon je tu takzvané zlaté pravidlo, ktoré vo svojej modifikovanej forme tvrdí, že ak chce človek, aby sa druhí k nemu správali dobre, musí sa najprv správať dobre on k nim. Možno povedať, že k tejto zásade sa akosi spontánne ľudia uchýľujú, pretože so samozrejmosťou očakávajú, že by tento princíp mal fungovať. Sankcia za nemorálne konanie by tak mala byť tvorená recipročným nemorálnym konaním zo strany ostatných ľudí.⁶ Aj keď to v mnohých prípadoch funguje, predsa z toho nemožno utvoriť pravidlo. Nie je vôbec samozrejmé, že dobré správanie prinesie pozitívnu reakciu, rovnako ako nie je samozrejmé, že nemorálne konanie nevyhnutne prinesie negatívnu reakciu. Preto ťažko toto domnelé pravidlo zaradiť k nejakým odborným teóriám pokúšajúcim sa vysvetliť existenciu prirodzeného morálneho zákona. Skôr by sme ho mohli zaradiť do oblasti ľudovej naivity. Keďže existujú prípady, kedy nemorálne konanie neprináša, resp. nedokáže spôsobiť negatívny dôsledok pre konajúceho, možno skonštatovať, že aj táto teória za určitých okolností napokon končí pri schvaľovaní zločinov, čím sa diskvalifikuje z možnosti, že by mohla byť adekvátnym vysvetlením, zdôvodnením a dokázaním existencie a záväznosti prirodzeného morálneho zákona tak, ako si ho bežne ľudia uvedomujú.

Možnosť existencie morálnej záväznosti na nenáboženských princípoch

Po tomto predstavení nedostatočných vysvetlení prirodzeného morálneho zákona sa naskytá otázka, či okrem týchto štyroch teórií neexistuje ešte nejaká, ktorú sme opomenuli, alebo možno ešte zatiaľ neobjavili. Aby sme mohli uzavrieť túto otázku, je nevyhnutné vysvetliť, že tieto štyri falošné teórie pokúšajúce sa vysvetliť existenciu prirodzeného morálneho zákona nezahŕňajú celé

⁶ VLADYKOVÁ, E.: *Evolučná etika, vybrané problémy a výzvy*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2018, s. 166-167.

DILEMY OKOLO ETICKÝCH HODNŮT

spektrum možností, ako sa pokúsiť vysvetliť tento zákon v prirodzených podmienkach. Zaoberali sme sa nimi preto, lebo sa nimi najčastejšie argumentuje, sú populárne a našli si miesto dokonca aj v súčasných vedeckých oblastiach. Je však dôležité zodpovedať otázku, či je vôbec možné vysvetliť existenciu prirodzeného morálneho zákona na prirodzených princípoch. Či pri vylúčení akýchkoľvek nadprirodzených skutočností, len vďaka čisto materiálnemu vesmíru a prírodných zákonov je vôbec možné, aby prirodzený morálny zákon existoval.

Ak prirodzenému morálnemu zákonu rozumieme ako súhrnu nariadení, či predpisov, ktorými sa má človek riadiť za každých okolností, potom je tu nevyhnutné vyriešiť otázku jeho záväznosti. Záväznosť je určujúcim prvkom zákona. Zákon možno definovať ako záväzné nariadenie. Kde nie je záväznosť, nemožno hovoriť o zákone. Samotná záväznosť je zas postavená na sankcii, ktorá nastúpi v prípade porušenia zákona a touto sankciou sa myslí nejaká forma neprijemnosti, ktorej je rozumné a výhodné vyhnúť sa dodržaním zákona. Sankcia je odpoveďou na otázku, čo sa stane, ak zákon nedodržíme. Tá odpoveď naznačuje takú formu neprijemnosti, pri ktorej je rozumné zareagovať radšej plnením zákona, lebo jeho porušením sa človek vydá napospas nevyhode. Šiel by tak sám proti sebe, proti vlastnému dobru.

Je taktiež dôležité zväziť, že plnenie zákona nevyhnutne nesie so sebou istú dávku neprijemnosti. Tou neprijemnosťou môže byť strata voľného času, nutnosť trpezlivosti s druhým človekom, obetovanie časti majetku, či zdravia, alebo nejaká iná forma sebazáporu, či v extrémnych prípadoch spomínané prenasledovanie v rôznej forme, ba aj smrť. Ak má byť zákon záväzný aj za takýchto okolností, sankcia v prípade jeho porušenia musí spôsobovať intenzívnejšiu neprijemnosť, ako jeho dodržiavanie. V opačnom prípade by sankcia bola neadekvátne, teda príliš slabá na to, aby bolo rozumné vyhnúť sa jej. Tak by bola sankcia neúčinná a svojou neúčinnosťou by spôsobovala nezáväznosť zákona, čím by bol anulovaný samotný zákon.

Ak si uvedomíme tieto nevyhnutné podmienky či už zákona vo všeobecnosti, alebo konkrétne prirodzeného morálneho zákona, môžeme vidieť, aké existujú možnosti vysvetliť a dokázať existenciu tohto zákona na prirodzených princípoch bez akéhokoľvek zásahu nadprirodzených skutočností: Podľa všeobecného vnímania ľudí tu existuje všeobecne záväzný prirodzený morálny zákon. Znamená to, že človek je povinný podľa neho konať za každých okolností. Ak je to tak, znamená to, že existuje dostatočná sank-

cia v prípade jeho porušenia. Podľa predpokladov prirodzených teórií musí táto sankcia existovať na princípe prirodzených skutočností. Práve v tomto bode však absolútne všetky možné a mysliteľné teórie narážajú na neprekonateľnú prekážku a rozpadajú sa. Všetky vyššie spomínané teórie sa totiž pokúšali navrhnuť nejaký druh prirodzenej sankcie, no žiadna nebola schopná obsiahnuť všetky prípady, čím legitimizovala konanie zla v mnohých oblastiach.

Epilóg

Ak by sme sa pokúšali konštruovať ďalšie vysvetľujúce teórie, ktoré by sme dopĺňali novými a novými návrhmi, čo by tou prirodzenou sankciou malo byť, zjavne by sme sa namáhali zbytočne. Neodškrípateľným faktom je, že existuje mnoho ľudí, ktorí sa v živote dopustili mnohých väčších, alebo menších zlých činov, a žiadna adekvátne prirodzená sankcia, pre ktorú by bolo rozumnejšie a výhodnejšie konať morálne, sa počas celého ich života nedostavila, ba ani im nehrozila. Je tu teda kľúčová otázka: Zaväzovalo týchto ľudí niečo žiť v týchto prípadoch morálne? Mali žiť altruisticky, alebo sebecky? Ak altruisticky, prečo? Žiadna sankcia, ktorej by bolo rozumné sa vyhnúť, ich počas celého života nehrozila. Na základe čoho možno teda povedať, že aj na týchto ľuďoch sa v prípadoch, kedy im nehrozila žiadna sankcia až do konca života, vzťahovala morálna záväznosť? Na túto otázku za predpokladu výlučných prirodzených podmienok neexistuje odpoveď. Ak nie je sankcia, nie je záväznosť. Kde nie je záväznosť, nie je zákon. Toto je záver akejkoľvek teórie prirodzeného morálneho zákona postavenej na čisto prirodzených princípoch. Žiadna takáto mysliteľná teória, ani minulé, ani budúca, nedokáže dať odpoveď na otázku, prečo by ľudia mali konať morálne v prípadoch, keď im do konca života nehrozí adekvátne sankcia, pretože žiadna takáto teória nedokáže poprieť v minulosti potvrdený fakt, že mnoho zlých činov od najmenších po najväčšie a mnoho zločincov až po tých najväčších tyranov sa v mnohých prípadoch nedočkali adekvátnej sankcie za celý svoj život.

Zoznam bibliografických odkazov

DARWIN, Charles: *O pôvodu človeka*. Praha: Academia, 1970.

GLUCHMANOVÁ, M., GLUCHMAN, V.: *Učiteľská etika*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008.

DILEMY OKOLO ETICKÝCH HODNŮT

LEWIS, C. S.: *K jádru křesťanství*. Praha: Návrat, 1993.

ODERBERG, D.S.: Analytická morálna filozofia v 20. storočí. In: GLUCHMAN, V., DOKULIL, M. (eds.): *Súčasná etická teória*. Prešov: 1998.

VLADYKOVÁ, Ľubov: *Evolučná etika, vybrané problémy a výzvy*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2018.